

YUNAN İŞGALLERİ KARŞISINDA GÖÇ HAREKETİ

Emine PANCAR

Özet

Mondros Mütarekesinin 30 Ekim 1918'de imzalanmasının ardından İtilaf Devletleri, Anadolu'da ki işgalleri için gerekli olan meşru zemini hazırlamış oldular. İtilaf Devletleri Paris Barış Konferansında yapılan görüşmeler sonucu, İzmir'in Yunanistan tarafından işgalini kabul ettiler. 15 Mayıs 1919'da Yunan gemileri İtilaf Devletleri korumasında İzmir'e girdiler. Yunan Efzon Taburları coşkun Rum kalabalığın taşkın hareketleriyle karşılandılar. Türk tarafından atılan bir kurşunla Yunan taburunun önündeki bir askerinin yere düşmesi, Yunan işgal kuvvetlerinin erken zamanda cinayetlere başlamasına neden oldu.

Yunanlıların İzmir'de yaptıklarının kat ve kat fazlasını Menemen, Bergama, Manisa, Aydın ve işgal ettikleri diğer yerlerde yapmaları halkta genel bir göç hareketine sebep oldu. Göçmenlerin büyük kısmını ise kadınlar, çocuklar ve yaşlılar oluşturmaktaydı. Muğla'nın ilçeleri, Denizli, Afyon, Dinar göçmenlerle dolmuştur. Göçmenlerin durumu ise her bakımdan içler acısıdır. Göçmenler çayırların üzerinde her türlü sağlık hizmetinden mahrum, salgın hastalıklarla boğuşur durumdadır. Avrupa kamuoyunun durumu bir seyirci gibi izlemesine karşı Kuva-yı Milliyeciler kıt imkanlarla göçmenlerin iâşe ve iskan gibi ihtiyaçları için elle- rinden geleni yapmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Göçmenler, Kuva-yı Milliye, Yunanlılar.

MOVEMENT OF MIGRATION AFTER GREEK INVASION

Abstract

After signed Montreux Ceasefire Agreement on October 30, 1918, the allied Powers prepared the lawful ground which is necessary for their invasions in Anatolia. In the result of the negotiations in Paris Peace Conference, the allied Powers admitted the invasion of Izmir by Greece. Greek navy occupied in Izmir on May 15, 1919 under the umbrella of allied Powers. Greek Eph Zone battalions were greeted by Greek people in Izmir in excessive motions. Falling on the ground of a Greek soldier in front of the Greek battalion by a fire from Turkish side is the reason of early murders committed by Greek occupations forces.

Greeks committed the same murders but more brutal in Menemen, Pergamon, Manisa, Aydın and the other places where they invaded. These brutal murders resulted in a general migration among the people. Immigrants were largely women, children and old persons. Muğla's villages, Afyon, Denizli and Dinar were full with immigrants. The situation of them was unfortunately heart-breaking in all respects. Immigrants were deprived of every kind of

medical services and they were in a situation that they were struggling with the epidemic. In spite of the fact that European public watched this heart-breaking circumstances as an audience, National Forces did their best for the needs, for example food and accommodation, of the immigrants with insufficient facilities.

Key words: Immigrants, National Forces, Greeks.

Giriş

Yunanistan başlangıçtan itibaren işgal ettiği arazide nüfus üstünlüğü sağlamayı amaçladı¹. Özellikle Batı Anadolu kıyı şeridinde yaşayan Türkleri kaçırarak, buralara Rum göçmenleri yerleştirmek suretiyle², planlı bir iskân politikası uygulayacaktı³. Bu planın uygulamasına daha işgal öncesinde başlanmıştır. Mondros Mütarekesinin imzalanmasıyla birlikte Rum göçmenler akın akın kıyı şeridine göçmeye başladılar⁴. Bölgede İzmir'in işgalinden önceki günlerde yerli Rumların ve adalardan gelen çetelerin yarattığı yaygın bir huzursuzluk vardı. Sürülen ve kaçan Rumlar, Ocak 1919'dan itibaren Midilli, Sakız ve Sisam adalarından özellikle sahil kesime gelmeye başlamışlardı. Bundan sonra İngiliz ve Yunan elbisesi giyerek, kayıklarla köylerine dönen Rumlar⁵, kanlı oç alma olaylarına girişeceklerdi⁶.

İnsani değerlerden uzak kadın, çocuk, yaşlı ayırmadan İslam halka her türlü tecavüzü meşru gören Rum çeteleri adalarda eğitilerek geri gönderilmekteydi. 17. Kolordu Komutan Vekili Süleyman Fethi Bey'in, 5 Mart 1919'da Harbiye Nezaretine gönderdiği raporda, Söke kazasının yerli Rumlarından 791 kişinin adalarda silahlı eğitim gördükten sonra geri döndükleri ve bunların büyük kısmının Ahiköy ve Yoran'da toplandıklarını bildirilmiştir⁷. Çeteci Rumlar Yoran'da bulunan 56. Tüme ne ait bir miktar cephane ve bombayı yağmalayarak, birkaç jandarma erini de şehit etmişlerdir⁸. Akhisar'a bağlı Marmara Nahiyesi Müdürü de Albay Bekir Sami Bey'e nahiyede ki Rum çetelerinden yakılarak, çetelerin İslam ahaliye baskınlar düzenlendiğini, Osmanlı'nın artık burada işi yok diyerek müdürlük binasına Yunan bayrağı çekildiğini haber vermişti⁹. İslam ahalinin Rum çeteleri tarafından sürekli taarruza uğradığı yerlerden olan Söke'de de¹⁰, nüfusun yarısı Rumlardan oluşmaktaydı. Söke'ye çok yakın olan Sisam Adası Rumları, İslam ahaliye çok zarar vermişlerdi¹¹.

- 1 Cemil Şenalp, *Ulusal Kurtuluş Savaşında Yunan İşgal Bölgelerinde Sivil Asker Hükümet Faaliyetleri*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, Aralık 2000, s.88; *Cumhuriyet Arşivi*, F: 272.0.0.11, Y: 13.45.5.
- 2 Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul 1970, s.181; *Cumhuriyet Arşivi*, F: 272.0.0.11, Y: 15.56.9.
- 3 Doğu Ergil, *Milli Mücadele Sosyal Tarihi*, Türkan Kitapevi, Ankara 1981, s.s.64-65.
- 4 Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi*, AAM yay., Ankara, 2006, s.45; *Cum. Arş.*, F: 272.0.0.11, Y: 15.56.5; *Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi*, K: 461, G: 122, B: 122-1.
- 5 Turan, *a.g.e.*, s.46; *Cum. Arş.*, F: 272.0.0.11, Y: 15.56.9.
- 6 Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1974, s.1163.
- 7 Turan, *a.g.e.*, s.33.
- 8 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Belge No: 1025, s.43.
- 9 Muhittin Ünal, *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları*, Cem yay., İstanbul, 2002, s.46.
- 10 ATASE, K: 434 G: 123 B: 123-1.
- 11 Mehmet Şefik Aker, *57. Tümen ve Aydın Milli Mücadelesi (1918-1920)*, (haz.: Ahmet Tetik, Ayşe Seven, Mahmut Yüksel Canbaz), Genel Kurmay ATASE Bşk. Yay., Ankara, 2006, s.11.

Kuşadası'nda da durum farklı değildi. Kuşadası sahilinde 300 kişilik bir Rum çetesiyle, aynı kuvvette diğer bir çetesinin Urla'ya çıkacağı, ayrıca Urla'da Manul isimindeki bir Rum'un başkanlığında 500 kişilik bir çetenin kurulmakta olduğu Türk makamlarınca haber alınmıştı¹². Kuşadası'ndaki Çirkince adlı Rum köyünden çıkan Rum çeteleri, köyde bulunan Jandarma erlerini tehdit ederek firara zorladılar. Hat Muhafız Bölüğü erlerinin ise silahlarını alarak, Belevi köyünden Müslümanlara ait pek çok sığırı gasp ettiler¹³. Batı Anadolu'da pek çok yeri dolaşan Albay Bekir Sami Bey, İslam ahalinin Rum eşkiyasının taşkınlıkları nedeniyle hayvanlarını otlatamadıklarını, pazara gidemediklerini, resmi dairelerde işlemlerini yaptıramadıklarını belirtmiştir¹⁴. İşgal Kuvvetleri Komutanı Zafiriou ise 26 Mayıs'ta yayınladığı beyanname, Rum azınlığın İslam ahaliyi sürekli taciz ettiğini itiraf etmiştir¹⁵.

1. Yunanlıların İşgal Bölgelerinde Halka Yaptıkları Mezalim ve Artan Göç Hareketi

İzmir'in işgalinde Yunanlıların yaptıklarını görenler ve çevre yerleşim yerlerinde oturup Yunan mezalimini duyanlar, işgalden hemen sonra 16 Mayıs 1919 gibi daha çok erken zamanda göçe başladılar¹⁶. İşgal ettikleri her yerde çoğunluğu sağlamaya çalışan Yunanlıların¹⁷, İzmir'de olduğu gibi Manisa'da pek çok mezalim yapmaları, Manisa Müftüsü Alim Efendi'yi öldüresiye dövmeleri, belediye zabitanını bacağından asmaları, ileri gelenleri hapsedmeleri nedeniyle İslam ahali korku halinde Salihli istikametine göçe başladılar¹⁸.

26 Mayıs 1919 tarihinde Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, İzmir ve civarının işgali üzerine, Bergama'da hâsıl olan korku ve telaş sonucunda halkın ve subay ailelerinin Soma'ya doğru göç etmekte olduklarının haber alındığını, bunun mutlaka önüne geçilmesi gerektiğini Albay Bekir Sami Bey'e bildirdi. Albay Bekir Sami ise, 28 Mayıs 1919'ta bölgedeki Mevki Komutanları ile Askere Alma Daire Başkanlarına bir telgrafi gönderdi. Telgrafta, Bergama'da subayların halkın heyecanını teskin ederek göçü engellemek yerine kendilerinin soğukkanlılıklarını kaybettiklerinin öğrenmiş olduğu bildirilerek çok önemli şu ihtarlarda bulunulmuştur. "*Herkes zihnine yerleştirmelidir ki, artık göç edecek bir yerimiz yoktur. Göç kesinlikle olmayacaktır. Bu günkü ortamda en önemli görev, herkesin gücünü kullanarak bu hastalığın önüne geçmeye çalışmasıdır*"¹⁹.

Yunan işgali karşısında halkın fevc fevc göç ettiğini öğrenen Sadaret de, İslam ahalinin hicretinin, bölgede Rum nüfusunun ekseriyeti teşkil ettiği gibi çok elim bir sonuç doğuracağını, 1 Haziran 1919'da Harbiye Nezareti ve Dâhiliye Nezaretine bildirerek "*cihet-i askeriye ve mülkiyece bu babda ahaliye itminan bahş olunacak surette, tebligat-ı lâzıme ifa ederek teskin-i heyecana çalışmakla beraber, diğer taraftan dahi hicretin*

12 Turan, a.g.e., s.33.

13 Belevi, İzmir'in Selçuk ilçesine bağlı belde. Bkz.: Aker, a.g.e., s.66.

14 Ünal, a.g.e., s.46.

15 *İstiklal Harbi Gazetesi*, (der.: Ömer Sami Coşar), 27 Mayıs 1919, No: 12.

16 *İHG*, (der.: Ömer Sami Coşar), 16 Mayıs 1919, No: 2.

17 ATASE, K:102, G:66, B:1.

18 ATASE, K:97, G:49, B:1-2.

19 Ünal Türkes, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, İstanbul, 1973, s.s.50-51.

katiyen önüne geçilmesi için tedbir ve tertibata hemen tevessül edilmesini” bildirdi²⁰.

12 Haziran 1919 tarihinde Bergama'nın ilk işgalinde ve 20 Haziran 1919'daki ikinci işgalinde Yunanlılar, İslam ahaliye yapmadıkları zulmü bırakmadılar²¹. Yunan mezalimini görüp, yaşayan ağızlarından Yunan vahşetine dair 107 madde kaydoldu²². Vicdanları sızlatan bu maddelerin her biri, bir büyük kara leke olarak Yunan tarihe geçti. Rumların çoğunlukta olduğu köylerin halkı, Rum nüfusu fazla göstermek için Yunan işgal bölgelerine aktı. Yunanlıların işgal bölgelerinde Türklere uyguladıkları mezalim ile bölge halkını göçe zorlaması da bu amaca yönelikti²³. Yunanlıların İzmir'i işgalinden 5 Haziran 1919'a kadar 7.000 Türk göç yollarına düşmüştü. İstanbul Hükümeti son toplantısında göç hareketinin engellenmesi için bölgeye “tavsiye heyetleri” gönderilmesi kararı aldı. İzmir'de yayınlanan gazetelerden Ahenk ise, Türklere Rumlar arasında kardeşliğin kurulması lüzumunu savundu²⁴.

Manisa, Menemen, Akhisar, Bergama, Edremit ve Burhaniye taraflarındaki Türk halkı, dalgalar halinde Balıkesir'e göç etmekte idi. Balıkesir'de çıkan Söz gazetesini de halkı ikaza çalışarak şunları yazdı: “İslam ahalinin sahibi bulunduğu toprakları bırakarak öteye beriye hicret etmesini lüzumsuz addediyoruz. Mezalime karşı metanetle, sabırla dayanarak yerlerinizi yurtlarınızı terk etmeyiniz. Yunanlılar öteden beri geldikleri yerlerde, ora halkını hicretle ortadan kaldırdılar”²⁵. Hâlbuki Yunan mezalimi karşısında yaşamak isteyen Türk'ün (özellikle kadınların), mevcut şartlarda göçten başka çareleri yok görünmekte idi.

Aydın muharebesi sonrasında Aydın ve civar halkından canını kurtarabilen Nazilli, Çine, Yenipazar, Denizli kasaba ve köylerine iltica ettiler²⁶. Bunlardan önemli bir kısmı da Milas ve Muğla tarafına göç etmiştir. Birkaç gün zarfında Muğla'ya sekiz yüz kadar muhacir gelmiştir²⁷. Göçmenlerin pek çoğu altlarında ve üstlerinde bir şey olmayan aç ve çıplak kalmış, büyüklü, küçüklü, kadınlı, erkekli olup düşmandan, yangından kaçan insanlardı²⁸.

57. Tümen Erkan-ı Harbi Selahattin Bey, 1 Temmuz 1919'da 135. Alayı teftişten dönerken, Koçarlı'da istirahat için durduğunda, Eski Aydın Belediye Reisi Emin Bey ile görüştü. Koçarlı'ya gelişi sorulan Emin Bey, Aydın'daki Yunan mezalimi ve gurur kırıcı muamelatına tahammül edemeyerek kıyafet değiştirmek suretiyle ailece Koçarlı'ya ilticaya mecbur kaldığını, buna da güçlüklerle muvaffak olduğunu belirtti. Bir gün hanesindeki baldızının genç kızlarından birine hitaben, “Sizi seven bir Yunan genci imzasıyla” yazılmış bir tehdit ve daveti içeren mektubun hanesine atıldığını, gözyaşı dökerek anlatmıştır. Yunanlıların tüm yaptıklarının yanlarına kar kaldığını, büyük tehlikelerin mevcut olduğunu ve Aydın'da pek çok namuslu aileye tecavüz edildiğini de sözlerine eklemiştir²⁹.

20 ATASE, K: 97, G: 34, B: 1.

21 İHG, (der.: Ömer Sami Coşar), 20 Haziran 1919, No: 33.

22 HTVD, Y.41, S.93, B.No:2378.

23 ATASE, K:42, G: 36, B: 1; ATASE, K: 102, G: 66, B: 1.

24 İHG, (der.: Ömer Sami Coşar), 5 Haziran 1919, No: 20.

25 İHG, (der.: Ömer Sami Coşar), 4 Haziran 1919, No: 19.

26 HTVD, Y.41, S.93, B.No: 2375.

27 Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, K: 111, G: 2, B: 3a001.

28 Celal Bayar, *Bende Yazdım*, C.7, İstanbul 1968, s.2102.

29 HTVD, Y.41, S.93, B.No: 2377.

Yalnız Çine bölgesinde göçmenlerin sayısı, 25.000 kişi olarak tespit edilmişti. Bu göçmenler namına ileri gelenlerle, ihtiyar heyetlerinden 177 kişinin imzaladığı ve Çine Belediye Reisliğinden tasdikli bir “mazbata” hazırlandı. Aydın Kızılay Başkanı Hoca Esat Efendi, Aydın Belediye Reisi Reşat Bey ve tercüman olarak da Şemseddin Bey’in bu mazbata ile İstanbul’a gönderilmelerine karar verildi. Heyet, İtilaf Devletleri Temsilcileri ile İstanbul Hükümetine muhacirin perişanlığını anlatacak ve işgalin kaldırılması için teşebbüste bulunacaktı³⁰.

Bu Heyet önce Rodos’a uğramış ve İtalyan işgal Kuvvetleri Umumi Komutanı ve Rodos Genel Valisi Batsenoni ile görüştüktan sonra İstanbul’a gitmiştir. Fakat ne Babîâlî’de, nede Sarayda “*hüsnü kabul*” görmeyerek geri dönmüşlerdir. Heyette bulunan Hoca Esat Efendi, İstanbul’un muhacirlere ve Kuva-yı Milliye’ye bakışını şu cümlelerle ifade etmiştir:

“Elimizde Çine ilçesine sığınmış 25.000 Aydın’lı göçmen namına eşraf ve muteber kimselerle, muhtarların imza ve mühürleri taşıyan ‘mazbata’ olmasa idi, İstanbul Hükümeti bizi teokif ile İngilizlere teslim edecekti. Mazbatanın varlığı elçiler nezdinde sözlerimizin dinlenmesine sebep oldu. Yalnız Babîâlî ve saray bize bağı nazarıyla baktı. Efradımız hafiyeler ve sivil polislerce çevrildi”³¹.

Hoca Esat Efendi’nin anlattıkları halk ile hükümet arasında ne derece büyük bir uçurumun açıldığını en iyi şekilde açıklamaktadır. Özellikle az kalsın yakalanarak İngilizlere teslim edileceklerinin belirtilmesi, Hükümetin halkın sıkıntılarını dile getirmek için uğraşan bir vatandaşını İngilizlere teslim edecek kadar insafsızlaştığının bir göstergesidir.

Yunan işgali sırasında en çok tahrip olan yerleşim birimlerinden birisi Germencik’tir. Dokuz yüz yirmi evi olan ilçe merkezi ile istasyonun hemen tamamı, Yunanlılar tarafından yakılmıştı. Vahşi öldürme ve işkence olayları tüyer ürpertecek cinsten idi³². Haziran’ın 26. günü hakimlerden Mehmet Efendi Yunan askeri tarafından öldürülerek, kızı ve karısı Yunan askeri tarafından alınmış, akıbetleri ise meçhuldür. Aynı gün Germencik Nahiyesi istasyonunda, İngiliz ve Fransız zabıtları çağırıyor bahanesiyle götürülenlerin hanımlarına tasallut ve taarruz ile eşyaları yağmalanmıştır. 26 Haziran’da Germencik ahalisinden Kasap M. Ağa ve Hacı Mehmet’in paraları gasp edildikten sonra öldürülmüştür. Molla Osman Oğlu Ahmet incir ağacına bağlanarak, gözleri oyulmak suretiyle öldürülmüştür. Yaklaşık 6.000 nüfusa sahip olan nahiye merkezinde 150 kişi, Yunan askeri tarafından kurşuna dizilerek katledilmiş ve malları yağmalanmıştır. Germencik köylerinden tutulup getirilen 30 erkeğin Yunan askerlerine teslim edilmesinden sonra, zavallılar karılarının önünde yayılım ateşine tutulmuştur. Sonrada kafaları kesilerek köy civarında sarıklar üzerine sokularak muntika tayin edilmiştir... Daha pek çok kız ve kadın namusları kirletilerek, her biri feci surette katledilmişti. Germencik civarında köy denebilecek yer kalmamıştır. Ayrıca Ağustos başında Erikli istasyonunda 46 kişi katledilmiştir³³. Germencik mezalim listesi Yunan kanlı vahşetini, on dolu sayfada ortaya koymaya çalışmaktadır. Yazılanlar yaşananların çok az bir kısmı olsa da, yaşananlar Türk

30 Bayar, a.g.e., C.7, s.2102.

31 Bayar, a.g.e., C.7, s.s.2103-2105.

32 Talat Yalazan, *Türkiye’de Yunan vahşeti ve Soykırımı girişimi*, C.2, Gen. Kur. Bas., Ankara, 1994, s.161.

33 ATASE, K: 435, G: 55, B: 1-2-3.

halkının canını ve namusunu kurtarmak için, göç yoluna koyulmasına fazlasıyla yeter şeyler olmuştur.

Söke kazası Sisam adasına yakın olması nedeniyle, Rum çetelerinin uğrak yeri idi. Rumlar hazırladıkları çetelerle İslam ahaliye taarruz ettiler³⁴. Bu çeteler 1919 Ağustosunun ortasında Domatça ve çevresindeki bütün memurin ve jandarmayı kovarak, İslam ahaliyi katlettiler. Ayrıca binlerce baş sığır, koyun gibi hayvanatı gasp ile Sisam adasına gönderdiler³⁵. Yunan askeri elbisesi giyen Rum çeteleri, daha pek çok cinayet işlemişlerdir. Bunlardan bazıları İslam ahalinin göç yollarına düşmesini zorunlu kılması bakımından şöyledir: 10 Haziran 1919'da Subiçe Karyesi'nden Topal Süleyman Oğlu Hüseyin, Yeniköy Rumları tarafından evvela köylerden geçirilip dağa götürülmüş, orada boğazlanmıştır. Söke'nin Konak mahallesinden Balcı Koca Murat, çevre karyelerden birine giderken Rum çetelerince tutulup kesilmiş, cesedi de kendi kuşağı ile çam ağacına asılmıştır. Söke'de eşraftan Hacı Kazımzade Tevfik Efendi'nin koyun çobanlarından Süleyman ve Arnavut Ali'yi Rum çeteleri koyun güderlerken tutup ağıldan almış ve meçhule götürmüşlerdir. Daha sonra ce-setlerinin büyük kısmını çevreye atmışlar ve şehitlerin cesedi teşhir ile Söke İtalyan karargâhu askerisine nakledilmiştir. Söke Hükümet dairesinde 34. Alaydan İtalyan zabıtları gelmiş ve 34. Alay Sertabibi şühedanın muhtelif vaziyetlerde fotoğrafını alarak, Roma'ya General Hazretlerine göndermiş ve Paris'te murahhaslara da takdim edilmiştir.

20 Temmuz'da İslam ahali Domatça nahiyesi civarından geçerken, Söke Jandarma mürettebatından Sarı Kemerli Veli, Şefik Hüseyin, Domatça Rumları tarafından pusuya düşürülmüş ve cümlesi de katledilmiştir. Cesetleri almak isteyen köylüler üzerine de ateş açılmıştır... Söke'deki Rum cinayetleri bu şekilde devam etmektedir³⁶. Çok az bir kısmına yer verebildiğimiz bu olaylar, Türk halkın dimağlarından yıllarca silinmeyecek izler bırakmıştır. Bu vahşetler erkek nüfusun Kuva-yı Milliye'ye katılmasına, kadınların, yaşlıların ise yalın ayak, yarı çıplak, sırtlarında çocuk ve bohçalarıyla çamur yollarda göç etmelerine sebep olmuştur.

Dinar muhacirler için önemli bir kaçış yönü idi. 9 Temmuz'da Aydın'dan ikinci bir katile olarak, Dinar'a cansız bir vaziyette 200'e yakın göçmen geldi. 24 Temmuz 1919'da Nazilli cihetinden 200 muhacir³⁷, 29 Temmuz'da Denizli'den 50 kadar muhacir³⁸ ve Ağustos başında ise Aydın yönünden 110 kadar muhacir Dinar'a gelmeye devam etti³⁹. 1919 Ağustos'u başında Sinirteke, Gaziköy, Emirli, Cevizalanı, Reisköy ve daha pek çok köy Yunanlılar tarafından basılarak ahalisinin pek çoğu öldürülmüş, malları ise tamamen yağmalanmıştı. Yunan barbarlığından canını kurtarabilen 20.000'e yakın Türk, Söke ve Koçarlı'da her türlü muavenete muhtaç, sefilâne bir surette hayatlarını devam etmek zorunda kaldılar⁴⁰. Yunanlıların Germencik ve çevresinde yaptıkları mezalime dayanamayan halk, Yunan vahşetinden ürkmüş, korkmuş olarak Menderes nehri kıyılarına⁴¹, İtalyan işgal bölgelerine hic-

34 ATASE, K: 324, G: 89, B: 1.

35 ATASE, K: 461, G: 122, B: 5.

36 ATASE, K: 461, G: 122, B: 1.

37 ATASE, K: 258, G: 30, B: 1; ATASE, K: 163, G: 15, B: 1.

38 ATASE, K: 258, G: 69, B: 1; ATASE, K: 258, G: 53, B: 1.

39 ATASE, K: 258, G: 1, B: 1.

40 ATASE, K: 461, G: 117, B: 1.

41 ATASE, K: 435, G: 55, B: 1.

rete devam etti⁴².

Konya'dan Harbiye Nezaretine gönderilen II. Ordunun istihbarat raporunda da, Aydın cihetinden Marmaris'e 80 nüfus muhacirin geldiği belirtildi⁴³. Aydın vilayetinden Dâhiliye Nezaretine, 28 Haziran 1919 tarihinde gönderilen telgrafta; *"İtilaf Devletleri tarafından bir müfreze yetiştirilmezse, İslam ahalinin can kaygısı ile topluca İzmir'e göç edeceklerinin"* bildirilmesi, durumun vahametini ortaya koymaktadır⁴⁴. 57. Fırka Komutanı Albay M. Şefik Bey, 8 Ağustos 1919 tarihli telgrafında Yunan göç siyasetini, *"Yunanlılar ayak bastıkları mahallerde, İslam ahaliye karşı vahşice mezalim irtikâp etmektedirler. Bunu doğuran sebep ise, şimdiki elim vaziyetimizi fırsat sayarak, işgal ettikleri arazide ki İslam nüfus çoğunluğunu, Yunanlılar lehine kovalayıp, yok etme siyasetinin merhametsizce uygulanmaktan ve Yunan terbiye ve yaradılışında ki vahşiliğin eserlerinden ibarettir"* diyerek açıklamıştır⁴⁵.

Beynelmülâh Tahkik Heyeti refakatine memur Kadri Bey'de, Harbiye Nezaretine verdiği 5 Ekim 1919 tarihli raporunda;

"Yunan işgali karşısında Aydın'dan 63.000'den fazla kişi Nazilli, Çine, Söke ve civarına, Bergama'dan 60.000'den fazla kişi Soma, Balıkesir, Kırkağaç ve havalisine muhaceret etmiş. Bunların hane, eşya, çiftlik ve tarlaları, mahsulleri tamamıyla Yunanlıların ellerinde kalmış, zavallı muhacirler her türlü şeye muhtaç halde, pek elim şerait-i hayatiye içinde bulunuyor" şeklinde durumu belirtmiştir⁴⁶.

2. Göçmenlere Yapılan Yardımlar Ve Göçmenlerin Durumu

Göçmenler çıktıkları bu zorlu yolculukta her türlü yardıma muhtaç durumdaydılar. Göçmenlerin durumu hemen her yerde aynıydı. Temmuz başı itibarıyla Dinar muhacirleri için ancak 10.000 liralık bir tahsilât mümkün olabildi. Gerek Karahisar, gerekse Denizli'de muhacirin için sarf edilmek üzere 20.000 lira tahsisi için muhacirin müdüriyeti nezdinde teşebbüste bulunuldu. Hicret eden ahalinin iâşe ve iskânlarının temini için lazım olan miktarın, nakden irsaline dair gönderilen telgrafnameler üzerine gerekli hulasanamelerin gönderilmesi amacıyla Maliye Nezareti'ne başvurular şöyle idi:

Aydın Mutasarrıflığının 18 Temmuz 1919 tarihli telgrafında, Nazilli, Çine Bozdoğan, Karacasu kazalarından toplanan 10.000'e yakın muhacir için tahsisatın nakden irsali.

Denizli Mutasarrıflığının 21 Temmuz 1919 tarihli telgrafında, Merkez Ziraat sabık sandıklarında 3.000, Tavas sandığında 6.000, Çal'da 7.000 lira mevcut olduğundan husulü ita olunduğu takdirde maksadın temin edilebileceğine dair.

42 ATASE, K: 461, G: 117, B: 1.

43 ATASE, K: 194, G: 195, B: 1.

44 Hamdi Buytulluoğlu, "Millî Mücadele Başlıyor", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C.III, S.18, Mart 1969, s.7.

45 Hamdi Buytulluoğlu, "Millî Mücadele Başlıyor", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C.IV, S.29, Eylül 1969, s.28.

46 Turan, a.g.e., s.445.

Aydın Mutasarrıflığı'nın 2 Ağustos 1919'daki telgrafında, Nazilli, Çine, Bozdoğan, Karacasu kazalarında mevcut 10.000 kadar Aydın muhacirini pek sefil bir halde bulduklarından, belediye bütçesinde de para olmadığından, Ziraat Bankası'ndan alınmak suretiyle irsali.

Menteşe Mutasarrıflığının 3 Ağustos 1919 tarihli telgrafında, Çine ve Söke'de bulunan Aydın muhacirini için Denizli, Nazilli ve Soma'da emniyet ve asayiş olmadığından, merkez livadan nakden irsal olunmak mümkün olmayacağına dair.

Çine Kaymakamlığı'nın 13 Ağustos 1919'daki telgrafı, 250.000 kuruşluk hulasanameden istifade olunmakta olduğu, kaza Duyun-u Umumiyesi'nin nakdi mevcut olmadığından havalenamenin emir ve irsali. Aynı tarihteki bir diğer telgrafta, paranın alınmadığı Ziraat Bankası veya Duyun-u Umumiye dairesine havale olunması istenildi⁴⁷.

Bu telgraflar da görüldüğü gibi, muhacirinin işesi için sürekli lazım olan nakit paranın sağlanması, Maliye Nezareti'nden Ziraat Bankası ve Duyun-u Umumiye'ye gönderilen hulasanameler vasıtasıyla sağlanmaya çalışılmakta idi. Fakat çoğu zaman mümkün olmamaktaydı.

Aydın muhacirlerinin Çine, Balıkesir ve diğer kasabalardaki feci hallerine yardım etmek ve sıhhi durumlarını teftiş amacıyla, mahalline gönderilecek Hilal-i Ahmer Heyetinden başka, görülen acil ihtiyaç üzerine bir imdad heyetinin daha teşkili ve acele gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Denizli'de ise Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin başkanlığında kurulan Denizli Heyeti Milliyesi, Yunan karşısında hicret edenlere yardımla meşgul olmak üzere, Nakibüleşref Ziya Efendi'nin başkanlığında bir büro açarak faaliyete geçti. Ege bölgesinde perişan olan muhacirler arasında, 1912 Balkan Harbinde Rumeli'den kaçıp gelenler çoğunluk oluşturmaktaydı⁴⁸.

Ağustos 1919 itibarıyla 80.000'e yakın Türk göç yollarına düştü. Hükümetin İngiliz tavrına karşı, kıt imkânları ve sayılı hasta bakıcılarıyla Hilal-i Ahmer Heyeti göçmenlere yardımda bulundu⁴⁹. Denizli Heyeti Milliye Reisi Ahmet Hulusi Efendi, İkaz gazetesinde çıkan yazısında; Yunanlıların Aydın'da, Germencik'te, Erikli istasyonunda yaptıkları katliamların, halkın göçüne sebep olduğunu belirtti. Ayrıca Aydın livasından kaçan binlerce kadın, ihtiyar ve çocuğun bugün Denizli, Bozdağ, Yenipazar, Nazilli, Çine, Muğla civarında aç ve perişan olduklarından bahsederek, Damat Ferit Hükümetinin vurdumduymazlığından yakındı⁵⁰.

9 Ağustos 1919'da Albay M. Şefik, muhacirlere "*iane-i milliye*" ile yardım edilmeye çalışıldığını ve bunların mühim bir kısmının muhtelif köylere yerleştirildiği bildirdi⁵¹. 13 Ağustos 1919 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne önemli bir telgraf gönderildi. Telgrafta, "*İzmir ve civarında hicrete mecbur kalan ahalinin iskân ve işeleri için lazım gelen hulasanameler muhacirin tahsisatında tertip ve irsal edilmekte ise de bu havalenamelerin tediyesi için karşılık olmaması yüzünden muhacirin*

47 Cum. Arş., F: 272.0.0.74, Y: 68.42.18.

48 İHG, (der.: Ömer Sami Coşar), 25 Temmuz 1919, No: 65.

49 İHG, (der.: Ömer Sami Coşar), 3 Ağustos 1919, No: 71.

50 İHG, (der.: Ömer Sami Coşar), 7 Ağustos 1919, No: 75.

51 ATASE, K: 37, G: 133, B: 3.

elim bir vaziyette açlıktan, tedavisizlikten telef olmakta olduğu, istihbarattan anlaşılıyor. Muhacirin muhafazası için hükümetçe alınan pek çok tedbir parasızlık yüzünden yarım kalıyor."

denildikten sonra; Aydın için Nazilli'ye 10 bin, Denizli, Karahisar livalarına 5'er bin, Çine kazasına 2.500 ve Soma Kaymakamlığı'na 2 bin lira toplamda 24.500 lira banknotlarının Duyun-u Umumiye ve Banka-i Osmaniye şubelerinden nakden alınması için gerekli muamelenin acilen ifası bildirildi⁵². Bu telgraf, Aydın ve çevresindeki muhacirlerden yükselen feryadın, hükümet tarafından kayda alınmaya başlandığını göstermektedir. Fakat yapılan tüm yardımlar, her gün sayıları artan muhacirin için yeterli gelmemektedir.

Muhacirin müdürü Hamdi Bey, Yunan işgalinden dolayı Çine kazasına iltica eden muhacirlerin birçoğunun meskensiz kalarak, ovalarda açlıktan sefil ve perişan olduklarından cihet-i askeriyeye kullanılmayan çadırların 200 kadarının süratle irsali için gerekli emrin verilmesini, Harbiye Nezaretine rica etti⁵³. 20 Eylül 1919 tarihinde muhacirin müdürü, Karahisar'a 10 balyan derununda 300 battaniye, 6 balya derununda 1500 (kürk), 15 balyan derununda ise 750 kilim gönderildiği bildirilerek, bunların hüsnü muhafazasına itina gösterilmesi istendi⁵⁴. Muhacirlere 4 Aralık 1919'da, Anadolu Milli Mahsulât-ı Osmanlı Anonim Şirketi Müdüriyeti tarafından 2.500 lira yardımda bulunuldu⁵⁵.

Dahiliye Nazırı Mehmet Şerif Paşa, 14 Aralık 1919 tarihinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyaset-i Alisine gönderdiği telgrafta şunlara değindi: Balıkesir, Nazilli havalisindeki muhacirin için nakde ihtiyaç olduğu, muhacirin müdüriyeti ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin şimdiye kadar gönderdiği eşya ve malzeme-i sıhhiyenin mühim bir baliğe ulaştığı, toplanan ve toplanacak olan nakdi ianelerin Balıkesir, Soma, Aydın, Denizli, Afyon ve Nazilli'de lüzum olan ihtiyaçlara sarf edilmek üzere bir an evvel nakden irsali bildirildi⁵⁶. Telgrafta gönderilen eşya ve malzemenin mühim bir miktara erişmesi, muhacirler açısından önemli bir durumdur. Ayrıca bu durum, muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanmasında, belli bir düzenin sağlandığını göstermektedir.

28 Ocak 1920 tarihinde Akhisar'dan gönderilen telgraf, muhacirlerin iskân ve iaşesi hakkında oldukça olumlu gelişmeler içerir. Muhacirler hakkında önemli bilgiler veren telgraf şöyledir:

"Mahalli muhacirin komisyonu tarafından tutulan defterde, şimdiye kadar tespit edilmiş nefsi kasabada 700 muhacir mevcuttur. Bunlar Yunan işgali tahliyesinden sonra firar etmiş Rumların hanelerine yerleşmiş olup, hiç kimse açıkta değildir. Kuva-yı Milliye'den alınan zahirenin bir kısmı çürümüş olduğundan satılarak, bunların bedeliyle kömür ve iaşesi hususi temin edilmektedir. Kaza kaymakamı vasıtasıyla 15 yataklı bir hastane oluşturulmuştur. Götürdüğüm eşyanın bir kısmı tevzi edilmiş, kalanı da ya sonra dağıtılacak veya Soma'ya gönderilecektir. Ayrıca giyecek, iaşe ve meskeni tam olarak temin edilmiş olan muhacirinin bir kısmına, Hilal-i Ahmer'den gönderilmiş olan 2.000 liradan

52 Cum. Arş., F: 272.0.0.74, Y: 68.43.4.

53 Cum. Arş., F: 272.0.0.14, Y: 75.22.3.

54 Cum. Arş., F: 272.0.0.14, Y: 75.22.7.

55 Cum. Arş., F: 272.0.0.74, Y: 63.45.5.

56 Cum. Arş., F: 272.0.0.12, Y: 38.27.13.

ayrıca yevmiye 30 ve 25 kuruş tevzi edilmektedir. Tabip azlığı ve bazı sair hastalıkların bu günlerde serzede zuhur olması hasebiyle, küçük sıhhiye memurlarına acilen lüzum olduğu, muhacirin komisyonuna bildirilmiştir⁵⁷.

Çoğu kadın, yaşlı ve çocuklardan oluşan muhacirlerin hali, tüm imkânların seferber edilmesini zorunlu hale getirmiştir. Boş ev ve binalara göçmenler yerleştirilmekte, çeşitli yerlerden sağlanan yiyeceklerle işeleri sağlanmaya çalışmakta ve küçük sağlık birimleri ile hastaların tedavisine çalışılmaktaydı. Tel-grafta, Akhisar muhacirlerinin işe ve mesken ihtiyaçlarının tam olarak temin edildiğinin ve günlük 25-30 kuruş yevmiye dağıtıldığının bildirilmesi, muhacirlerin perişanlığını giderme, acılarını biraz olsun hafifletebilme adına yapılan gayretli çalışmalar olarak değerlendirilse gerekir.

Muğla'da da Mutasarrıf Hilmi Bey de göçmenlere yardım için Hilal-i Ahmer heyeti teşkilini istemiştir. Müftü Mehmet Zeki Efendi, Bozöyükü Hacı Süleyman Efendi başkanlığında Hürriyet ve İtilafçılar ile eski Kuva-yı Milliye heyetinden oluşan on beş kişilik bir Hilal-i Ahmer Cemiyeti teşkil edilmiştir. Koca Han'da yapılan toplantıdan sonrada göçmenlerin işesi için un toplanmıştır. Sayıları her gün artan göçmenlerin bakımı için ilerleyen zamanda Muğla'da da gayretli çalışmalar yürütülecektir⁵⁸.

Tasvir-i Efkâr gazetesi muhabiri olan Arif Oruç, Batı Anadolu'ya giderek efelerle, Hacı Şükrü ve diğer vatanseverlerle görüşmüştür. Bu gezide önemli durumlara şahit olan Oruç, muhacirler hakkında da önemli bilgiler verdi. Her yerde muhacirinin durumu aynı değildi. Afyonkarahisar'da muhacirler kasaba kenarlarında, bayırlarda, çadır, han ve medrese köşelerinde bedbaht bir halde sürünmektedir. Sıtmanın tesiri biraz azalmış olmasına karşı, kinin mevcudu çok azdır. Çadırlar önünde epeyce çıplak bacaklı, sıska çocuklar vardır. Afyonkarahisar'ın muhacirleri yinede diğer yerlere göre daha iyi muavenet görmektedir⁵⁹.

7 Ekim 1919 tarihinde Sandıklı'ya gelen Arif Oruç, Sandıklı'daki muhacirlerin muayene edildiği yeri şöyle tarif etmiştir;

"hastane diye üç isli odalı basık ve harab bir bina bulunmuş. Camı çerçevesi yok. Burada karyola olduğunu zannederseniz yanılırsınız. Toprak odalarda bir hasır bile mefkud. Portal bir çuval üzerinde bir hasta gördüm. Titreyüb duruyor.

Hükümet doktoru frengi koşu olduğunu söyleyerek beni kömürlüğe benzeyen loş ve rutubetten toprak sukufu çatlamış odaya soktu. Çamur rengindeki kirli paçavraları yırttıklarından fırlamış yerde serili bir yatak boş duruyordu..."⁶⁰.

Arif Oruç, Demirci Mehmet Efe ile görüşmesinde Efe'ye de muhacirleri sormuştur. Demirci'nin cevabı ise şöyledir:

"Eh onları savunuverme bana. İç yarası kardeşim. Hükümet düşünmez. Üstte başta yok. Aç, çıplak. Hastalıktan, hummadan kırılı kırılı veriyorlar. Düşmanda çok itti kalktı.

57 Cum. Arş., F: 272.0.0.11, Y: 15.55.7.

58 TİTE Arş., K: 111, G: 2, B: 3a001.

59 Yücel Özkaya, Milli Mücadele'de Ege Çevresi, T.C. Kültür Bakanlığı Başvuru Kitapları, Ankara, 1994, s.s.69-70.

60 Özkaya, a.g.e., s.s.86-87.

*Kolları elleri silah tutmayan milletin, yüreğim rahat etmeye bir türlü. "Çine öyle Koçarlı" 20.000'den ziyade var. Nazilli muhacirlerine yemek dağıtıyorduk. Bir az yatak, yorgan buluversem, gayrı düşüncem olmayacak. Böyle giderse tek zeybek kalıncaya kadar dayanacağım.*⁶¹

Arif Oruç Nazilli'de Feridun Bey ve riyasetindeki heyetten övgü ile bahseder. Yine Arif Oruç'tan öğrendiğimize göre, bir ay zarfında bu faal doktor, Nazilli'de 3.100 hasta tedavi etmiştir. O frengili olup da dispanserde, ayakta tedavi edilenlerden başka bu güne değin 9.150 hastaya kinin ve ilaç tevdi edilerek, tedaviye alınmışlar. Hilal-i Ahmer'in de burada da önemli hizmetleri olmuştur. Sıhhi Müdür Muavini Sabri, Kaymakam Mustafa Ziya Beyler, çadır, gocuk ve hastane malzemesiyle gelerek, Nazilli'de büyük bir seyyar hastane kurma çalışmalarına başlamışlardır.

Batı Anadolu'nun farklı bölgelerindeki muhacirlerin durumunu çok yakından görerek İstanbul'a duyuran Arif Oruç, gözlemlerinin sonunda şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Aydın'dan 63.614 muhacir göç etmiş, bunlardan 3.000'i Nazilli'de, 2.700 Pazar'da, 6.000 Söğüt'de, 6.000 Çine'de, 1.500 Koçarlı Karahay'ta, 6.000 Kuşadası'nda, 4.000 Antakya'da, Ceman 42.374 muhacir var, üst taraftı ne olmuş meçhul..."⁶².

Sonuç

Yunanlılar daha işgal öncesinde Rum çeteler vasıtası ile gerçekleştirdikleri tedhiş hareketleri ile Türk halkını bölgeden kaçırmaya çalıştılar. Yunanlıların İzmir'i işgali ile birlikte ise, bölgedeki halkın toptan göç ettirilmesi planı doğrudan uygulamaya konuldu. Türk halkını korkutmak, sindirmek, hatta bölgedeki varlığını tamamen ortadan kaldırmak için her türlü yola başvuruldu. İşgal kuvvetlerinin yaptıkları mezalim karşısında erkek nüfus büyük ölçüde Kuva-yı Milliye hareketine katılırken, kadın, çocuk ve yaşlıların göç etmekten başka çareleri yoktu.

Her türlü yardıma muhtaç durumdaki göçmenlerin hali her bakımdan içler acısıdır. Önemli bir kısmı açlık, salgın hastalık, bakımsızlık ve sair nedenlerle telef olmuşlardır. Pek çok konuda ciddi sıkıntılar çekilmekle beraber, bölgedeki idarecilerin, Kuva-yı Milliye önderlerinin kıt imkânlarla muhacirlere kol kanat germeye çalışmaları takdire şayan bir durumdur.

61 Özkaya, a.g.e., s.107.

62 Özkaya, a.g.e., s.s.118-119.

KAYNAKÇA

I. Arşiv

- ATASE, K: 37, G: 133, B: 3.
ATASE, K: 42, G: 36, B: 1.
ATASE, K: 97, G: 34, B: 1.
ATASE, K: 97, G: 49, B: 1-2.
ATASE, K: 102, G:66, B: 1.
ATASE, K: 163, G: 15, B: 1.
ATASE, K: 194, G: 195, B: 1.
ATASE, K: 258, G: 1, B: 1.
ATASE, K: 258, G: 30, B: 1.
ATASE, K: 258, G: 53, B: 1.
ATASE, K: 258, G: 69, B: 1.
ATASE, K: 324, G: 89, B: 1.
ATASE, K: 434 G: 123 B: 123-1.
ATASE, K: 435, G: 55, B: 1-2-3.
ATASE, K: 461, G: 117, B: 1.
ATASE, K: 461, G: 122, B: 1.
ATASE, K: 461, G: 122, B: 5.
Cumhuriyet Arşivi, F: 272.0.0.11, Y: 13.45.5.
Cumhuriyet Arşivi, F:272.0.0.11, Y:15.56.5.
Cumhuriyet Arşivi, F:272.0.0.11, Y:15.55.7.
Cumhuriyet Arşivi, F:272.0.0.11, Y:15.56.9.
Cumhuriyet Arşivi, F:272.0.0.12, Y:38.27.13.
Cumhuriyet Arşivi, F:272.0.0.14, Y:75.22.3.
Cumhuriyet Arşivi, F:272.0.0.14, Y:75.22.7.
Cumhuriyet Arşivi, F: 272.0.0.74, Y: 63.45.5.

Cumhuriyet Arşivi, F: 272.0.0.74, Y:68.43.4.

Cumhuriyet Arşivi, F: 272.0.0.74, Y: 68.42.18.

TİTE Arşivi, K: 111, G: 2, B: 3a001.

II. Kitaplar ve Makaleler

AKER, Mehmet Şefik, 57. *Tümen ve Aydın Milli Mücadelesi (1918-1920)*, (haz.: Ahmet Tetik, Ayşe Seven, Mahmut Yüksel Canbaz), Genel Kurmay ATASE Bşk. Yay., Ankara, 2006.

AVCIOĞLU, Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi*, İstanbul Matb. İstanbul, 1974.

BAYAR, Celal, *Bende Yazdım*, C.7, İstanbul, 1968.

BUYTULLUOĞLU, Hamdi, "Milli Mücadele Başlıyor", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C.III, S.18, Mart 1969.

_____, "Milli Mücadele Başlıyor", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C.IV, S.19, Eylül 1969.

ERGİL, Doğu, *Milli Mücadele Sosyal Tarihi*, Türkan Kitapevi, Ankara, 1981.

ÖZKAYA, Yücel, *Milli Mücadele'de Ege Çevresi*, T.C. Kültür Bakanlığı Başvuru Kitapları, Ankara, 1994.

ŞENALP, Cemil, *Ulusal Kurtuluş Savaşında Yunan İşgal Bölgelerinde Sivil Asker Hükümet Faaliyetleri*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, Aralık 2000.

TAÇALAN, Nurdoğan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul, 1970.

TURAN, Mustafa, *Yunan Mezalimi*, AAM yay., Ankara, 2006.

TÜRKEŞ, Ünal, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, İstanbul, 1973.

ÜNAL, Muhittin, *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları*, Cem yay., İstanbul, 2002.

YALAZAN, Talat, *Türkiye'de Yunan Vahşeti ve Soykırımı Girişimi*, C.2, Gen. Kur. Bas., Ankara 1994.